

Μὲ τὴν ἀπλὴ θέαση τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ «τέλους», μένομε ἀπλῶς θεωρητικοὶ ἄνθρωποι· μὲ τὴν ἀντιστροφή του ὅμως πρὸς τὴν πράξη γινόμαστε καὶ πρακτικοί.

2.— Ἡ ἠθικὴ, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ ἡ κοινωνιολογία.

Ἄλλὰ ὅσο γενικὰ κι' ἂν συλλάβωμε τὴν ἔννοια τῆς ἠθικῆς ὡς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης, δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τὴν ταυτίσωμε μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Ἄλλο εἶναι τὸ ἔργο τῆς πρώτης καὶ ἄλλο εἶναι τὸ ἔργο τῆς δεύτης. Ἡ ἱστορία εἶναι ἀναμφισβήτητα «πράττειν», ἀλλὰ εἶναι γενικώτερο, καθολικώτερο. Τὸ γίνεσθαι πού λέγεται ἱστορία, εἶναι τὸ σύμπλεγμα ὅλων τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴ γνώση καὶ τὴν τεχνικὴ ὡς τὴ θρησκεία. Ἐνῶ τὸ γίνεσθαι πού εἰδικώτερα ὀνομάζομε «πράττειν», δηλαδὴ τὸ γίνεσθαι πού καταξιώνεται μὲ τὴν ἠθικὴ μόνον ἀξία τῆς ζωῆς, εἶναι κύκλος τῆς ζωῆς στενώτερος, καὶ τὰ ὄριά του προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν αὐταξία τὴν ἠθικὴν, δηλαδὴ τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, στὴ συγκεκριμένη, προσωπικὴ τῆς πραγμάτωσης. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως σχετίζεται βαθύτατα ἢ μία ἐπιστήμη μὲ τὴν ἄλλη, δηλαδὴ ἡ ἠθικὴ μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἠθικὴ ἀξία, ὅσο κι' ἂν ἡ ἔδρα τῆς εἶναι ἡ προσωπικότητα, πραγματώνεται ὅμως μέσα στὴν κοινότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἀπέναντι στὸν ἕνα ὁ ἄλλος, ὅπου τὸ ἐγὼ ἔχει ἐνώπιόν του τὸ ἐσύ. Δὲν εἶναι οὔτε ἡ προσωπικότητα ἀδέσμευτη ἀπὸ τὴν κοινωνία, οὔτε φανερώνεται ποτὲ τὸ εἶναι τῆς καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐξωκοινωνικά. Ἡ συγκεκριμένη λοιπὸν μορφή τῆς ἠθικῆς ἀξίας, τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, γίνεται μορφή κοινωνικὴ καὶ ἱστορικὴ. Γιὰ τοῦτο εἶναι βαθύτατος ὁ σύνδεσμος τῶν δύο αὐτῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Ἀξιολογικὴ ὅμως, εἶναι καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη, δηλαδὴ δουλεύουν καὶ ἐρμηνεύουν τὰ πράγματα μὲ ἀξίες, καὶ ὄχι μὲ ὄντολογικὰς ἔννοιες. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ὄντολογία τῆς ἱστορίας, ὅπως περίπου θέλει γὰ τὴ κάμη ἢ μαρξικὴ θεωρία, ἂν καὶ οὔτε αὐτὴ εἶναι ἀγευστὴ

ἀξιολογίας, ἀλλὰ εἶναι ἀξιολογία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀξιολογία τῆς προσωπικότητος, ἐρμηνεύει τὴν ἀξία καὶ τὴν προαίρεση τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἐσύ, ὅταν αὐτὰ ἔρχονται σὲ ἠθικὴ σχέση τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο.

Πρέπει ὅμως νὰ καταλάβωμε καλὰ τί εἶναι ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ὡς ἔννοια καὶ ὡς ἔργο, γιὰ νὰ κατανοήσωμε καὶ τὴ βαθύτερη σχέση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ἠθικῆς. Ὁ καλύτερος ὅμως τρόπος γιὰ νὰ περιχαράξωμε ἐδῶ τὴν ἔννοια καὶ τὸ ἔργο τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας εἶναι νὰ ἰδοῦμε, πῶς ἦλθε ἡ ἔννοια αὐτῆ πρώτη φορὰ μέσα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος, καὶ πῶς διατυπώθηκε τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς κυριώτερους δημιουργοὺς τῆς. Τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι ὡς κινούμενη διαλεκτικὴ ἀξιῶν, ὡς ἐνέργημα ἀξιολογικὸ τῆς ἀνθρώπινης προσπάθειας μὲ σαφῆ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ, δὲν ἦταν πρόβλημα γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες. Πρῶτοι εἰ χριστιανοὶ «φιλόσοφοι» εἶδαν τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι ὡς πρόβλημα. Ὁ πρῶτος, ὁ ἀρχαῖκός χριστιανισμὸς ἔδωκε τὰ βασικὰ ψυχικὰ καὶ ἀξιολογικὰ ἐνορμήματα γιὰ τὸν καινούργιον αὐτὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Πρέπει νὰ εἰπωθῆ, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία ἔκλεισε μέσα στὴν ἐπικράτειά της ποικίλους πολιτισμοὺς καὶ λαοὺς, ποικίλες πολιτεῖες καὶ θρησκείες, προετοίμασε κάπως τὸ πνεῦμα γιὰ ν' ἀρχίσῃ τοῦτο νὰ φιλοσοφῆ γιὰ τὴν ἱστορία, γιὰ τὰ γινόμενα μέσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Καὶ ὁ Πολύβιος εἶναι ὁ πρῶτος ἱστορικὸς ποὺ ἐμόρφωσε κάποιο σχῆμα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Ἀντίθετα, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία δὲν ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Καθὼς ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὴν μυθικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου, προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικότητα μὲ ἔννοιες ποὺ ἀκροάζεται μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, καὶ δὲν τὴν ἐνδιαφέρει τόσο τὸ γίνεσθαι, ὅσον τὸ εἶναι ποὺ ὑπάρχει στὸ βάθος τῆς μεταβολῆς τῶν ὄντων. Τὸ αἰῶνιο εἶναι, τοῦτο τὴν ἐνδιαφέρει. Ὁ κύκλος εἶναι γι' αὐτὴν τὸ σύμβολο τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, ὅπου μέσα ὑπάρχει τὸ σταθερὸ εἶναι, τὰ αἰώνια στοιχεῖα, εἴτε λόγος, εἴτε ἀριθμοί, εἴτε ἄτομα, εἴτε ὅ,τιδήποτε ἄλλο εἶναι. Τὸ ἀτέλεστο, τὸ ἀτέλειωτο εἶναι ἔννοια ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀγαπητὴ στοὺς Ἕλληνες. Κατὰ βάθος, ὅ,τι εἶναι ἀτέλεστο, ἀτέλειωτο, εἶναι γι' αὐτοὺς καὶ ἀτελές. Γιὰ τοῦτο

καὶ τὸ ἄπειρον εἶναι σ' αὐτοὺς ἀρνητικὴ ἔννοια, οὔτε τὸ ἄπειρον τοὺς εἶναι ἔννοια ἀγαπητή.

Τοῦτο τὸ παρατηροῦμε καὶ στοὺς Πυθαγόρειους καὶ στὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ καὶ ὅλοι σχεδόν, ἔκτος ἀπὸ τὸν Ἀναξίμανδρο, προτιμοῦν τὴν ἔννοια τοῦ πέρατος, τοῦ πεπερασμένου, τοῦ ὀρισμένου, δηλαδὴ τῆς σταθερῆς μορφῆς. Γενικὰ ἡ σταθερὴ μορφή, εἴτε λογικὴ εἴτε ὄντολογικὴ, εἶναι ἡ ἀγαπητὴ ἔννοια τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ κύκλος εἶναι τὸ σύμβολο τῆς τέλειαις καὶ σταθερῆς μορφῆς, γιατί πρᾶγματι δὲν ἔχει ὁ κύκλος ἀτέλεια, τὸ τέλος του εἶναι παντοῦ, ὅπως παντοῦ, δηλαδὴ σὲ ὅποιοδὴποτε σημεῖο, εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ του. Κατὰ βάθος, οὔτε ἡ χρονικὴ ἀρχὴ τοῦ κόσμου, οὔτε τὸ χρονικὸ του τέλος ἐνδιαφέρει τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, τὸ ἀρχίνισμα καὶ τὸ τέλος δὲν εἶναι γι' αὐτὴν προβλήματα. Πρόβλημα εἶναι γι' αὐτὴν μόνον ἡ ὄντολογικὴ ἀρχὴ τοῦ κόσμου, δηλαδὴ τὰ πρῶτα λογικὰ καὶ μεταφυσικὰ αἰώνια στοιχεῖα τῶν ὄντων.

Ἡ χριστιανικὴ ὅμως σκέψη καὶ βίωση ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ χρονικὴ ἀρχὴ καὶ τὸ χρονικὸ τέλος τοῦ κόσμου. Ἐδῶ ὁ κόσμος ἀρχίζει κάπου καὶ κάποτε, καὶ τελειώνει κάπου καὶ κάποτε. Ἐδῶ ὑπάρχει ἀρχὴ καὶ τέλος, ἐδῶ ὑπάρχει τὸ Α καὶ τὸ Ω. Ἀπεναντίας, τὸ φυσικὸ γίγνεσθαι εἶναι γιὰ τὴ χριστιανικὴ σκέψη ἀπλὸ ἔδαφος ὅπου ἐπάνω διαδραματίζεται ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἀληθινὴ πραγματικότητα εἶναι γιὰ τὸ χριστιανὸ ἡ ἱστορία καὶ ὄχι ἡ φύση. Ὅλες οἱ ἔννοιαι μὲ τὶς ὁποῖες σκέπτεται ὁ χριστιανὸς εἶναι ἱστορικὲς καὶ ὄχι ὄντολογικὲς, ὅπως ἦταν οἱ ἔννοιαι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐτσι γίνεται μὲ τὸ χριστιανισμὸ μία τοιμὴ μέσα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος.

Μία βαθύτατη ἀντίθεση ἀνοίγεται τώρα. Ἡ ὀπτικὴ γωνία τοῦ χριστιανισμοῦ βλέπει τὸν κόσμο ὀλωσδιόλου διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι τὸν ἔβλεπε ἡ ὀπτικὴ γωνία τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὅπου ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παραλάβῃ ἔννοιαι ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, γιὰ νὰ κλείσῃ μέσα τους τὴν καινούργια ἀξιολογία τῆς ζωῆς ποὺ φέρνει, καὶ τότε φαίνεται πόσο μεγάλη διαφορὰ χωρίζει τὸ ἓνα πνεῦμα ἀπὸ τὸ ἄλλο, καὶ ἰσχύει ἐδῶ τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου: «οὔδεις βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή, ρήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκοὺς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον

εἰς ἀσκούς καινοὺς βλητέον» (κατὰ Μάρκον, Β 22). Ὁ χριστιανισμὸς ἀναγκάσθηκε ὁμῶς, ὅταν ὑποχρεώθηκε νὰ φιλοσοφήσῃ, νὰ πράξῃ ἀντίθετα πρὸς τὸ ρητὸν τοῦτο, καὶ ἔβαλε πράγματι τὸ καινούργιο του κρασί μέσα στοὺς παλαιοὺς ἀσκούς τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ὅπως δὴποτε τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα κατάγινε μὲ τὸ εἶναι, ἦταν ὄντολογία, καὶ ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἓνας σχεδὸν αἰώνιος κόσμος, ὅπου μέσα ζῆ ὁ νοῦς καὶ θεάζεται τὰ αἰώνια ὄντα, τὰ ριζώματα τῆς οὐσίας, τὶς ἀκίνητες ἰδέες τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου. Γνωρίζουν βέβαια καὶ οἱ Ἕλληνες, ὅτι ὁ πολιτισμὸς τους ἔγινε, δηλαδὴ ὠρίμασε, ἀλλὰ δὲν ἔχουν συνείδηση τῆς ἐσωτερικῆς, ἱστορικῆς διαλεκτικῆς του. Ἐπίσης γνωρίζουν, ὅτι γύρω τους καὶ πρὶν αὐτῶν αὐτοὺς ὑπάρχουν πολιτισμοὶ ἄλλοι, στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴν Αἴγυπτο. Ἀλλὰ οἱ πολιτισμοὶ αὐτοὶ κατὰ τὴ γνώμη τους δὲν ἀξίζουν καὶ πολὺ ἀπέναντι στὸν ἰδικό τους. Ὑπάρχει μόνον μία Ἑλλὰς καὶ μία Ἀθήνα ὡς μεγέθη ἱστορικά, ἀλλὰ γεννημένα ἀφ' ἐαυτῶν, σχεδὸν ἀναδύθησαν ἀπὸ τὴ μητέρα γῆ. Αὐτοχθονικὴ εἶναι ἡ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὁ πολιτισμὸς τους τοὺς φαίνεται, καθὼς τὸν θεάζονται ἔσωθεν, μέγεθος μὲ ἀπόλυτη αὐτάρκεια καὶ εὐδαιμονία, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος μὲ τὸν ὁποῖον καταγίνεται ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη τους. Καὶ ὁ ἓνας καὶ ὁ ἄλλος εἶναι κύκλοι μὲ ἀπόλυτη αὐτάρκεια καὶ ἐσωτερικὴ εὐδαιμονία. Δὲν ὑπάρχει ἔδῳ κίνηση πρὸς κάπου ἄλλοῦ, δὲν ὑπάρχει σκοπὸς ἔξω ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν κύκλων αὐτῶν.

Τὰ πράγματα ἀλλάζουν μὲ τὸ χριστιανισμὸ. Ὁ χριστιανισμὸς εἰσβάλλει στὴν ἱστορία ὡς βίωμα ἀντίθετο καὶ πρὸς τὸν ἐλληνισμὸ καὶ πρὸς τὸν ἰουδαϊσμὸ. Ὁ ἰουδαϊσμὸς δὲν εἶχε βέβαια τὴ συνείδηση τῆς ἐσωτερικῆς εὐδαιμονίας, ποὺ εἶχε ὁ ἐλληνισμὸς, ἀλλὰ εἶχε τὴ συνείδηση τῆς πνευματικῆς αὐτάρκειας. Ἦταν κλειστὸς μάλιστα πρὸς τὰ ἔξω, ἐνῶ ὁ ἐλληνισμὸς ἦταν ἀνοικτὸς πρὸς τὰ ἔξω. Ἐλάβαινε ὅ,τι ἤθελε, ἀλλὰ ὡς δημιουργικὴ μεγαλοφυΐα λησμονοῦσε γρήγορα τί ἔλαβε, γιὰ ὅ,τι λάβαινε τὸ μετουσίωνε γρήγορα καὶ δὲν τὸ ξεχώριζε ἕστερα ἀπὸ τὰ γηγενῆ στοιχεῖα τοῦ πνεύματός του. Τὴν ἐσωτερικὴ εὐδαιμονία τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τὴν αὐτάρκεια καὶ κλειστότητα τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἔρχεται νὰ σπάσῃ ὁ χριστιανισμὸς καὶ νὰ δημιουργήσῃ ὀρίζοντα τῆς

ἱστορίας καινούργιον. Ἐπ' ἀρχῆς ὁ χριστιανισμὸς γνωρίζει τρία γένη ἀνθρώπων : τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς Ἑλληνας (ἔθνικοὺς) καὶ τοὺς χριστιανούς. Τὸ τρίτο τοῦτο γένος εἶναι ὀλωσδιόλου καινούργιο, εἶναι ὁ «καινὸς ἄνθρωπος», ὁ ὁποῖος ὁμῶς εἶναι ἐν τῷ γίνεσθαι, καὶ τὸ μέλλον ἀνήκει σ' αὐτόν. Ἐνας νέος κόσμος, «καινὴ κτίσις», γεννιέται τώρα. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ κόσμος δὲν εἶναι τὸ παρόν, ποὺ θὰ καλύψῃ τὸ παρελθόν, ὁ νέος κόσμος θὰ γίνῃ μὲ τεράστιο ἀγῶνα τοῦ πνεύματος, ὅπου θὰ ἐπικρατήσῃ ὁ «καινὸς ἄνθρωπος», ὅπου ἡ «κτίσις» θὰ γίνῃ καινούργια, «καινὴ». Ὅλα τώρα εἶναι καινούργια, καινούργιος ἄνθρωπος, καινούργιος κόσμος, καινούργια «καινὴ διαθήκη». Καὶ ἡ ἀνακαινιστὴ αὐτῆ τοῦ κόσμου δὲν γίνεται τώρα πιά στὰ πεδία τῶν μαχῶν, ἀλλὰ μέσα στὴν καρδιὰ τῶν ἀνθρώπων. Ὅχι τὸ αἷμα, ἀλλὰ ἡ ἀγάπη θεμελιώνει τὸν καινούργιο, ἀγνωστο ὡς τώρα θεός, ἀλλὰ τοῦτο ὁμῶς σημαίνει ὅτι τὸ ἄτομο ἀπὸ μέσα του, ἐλεύθερα, ἀποφασίζει νὰ ἀνακαινισθῇ. Ἰουδαῖοι καὶ Ἑλληνας εἶναι οἱ πρῶτοι ποὺ γίνονται, κατ' ἄτομον ὁμῶς, χριστιανοί. Δὲν γίνονται ὁμαδικῶς χριστιανοί, ὅπως ἔγιναν ὕστερα οἱ λαοὶ τῆς Δύσης καὶ οἱ Σλαῦοι. Ἀλλὰ ἡ χριστιανικὴ κοινότητα ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐλεύθερα ἄτομα, Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας, ἔχει καὶ ἓνα κοινὸ πνεῦμα ποὺ τοὺς ἐνώνει. Τὸ πνεῦμα τοῦτο, ἐκτὸς ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα, ἔχει κάτι πρωταρχικό. Τὸ πρωτάκουστο εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδῶ λυτρώνεται. Ἡ λύτρωση ὁμῶς προϋποθέτει καὶ μία ἄλλη ἔννοια, τὴν ἁμαρτία. Ἡ λύτρωση εἶναι τὸ τέλος τῆς ἁμαρτίας, τῆς ἀθλιότητος. Ἁμαρτία καὶ λύτρωση εἶναι οἱ δύο μοχλοὶ τῆς χριστιανικῆς ἰδέας.

Τὰ ἀντίθετα ὁμῶς αὐτὰ τὰ χωρίζει ἄβυσσος· εἶναι τόσο μεγάλο τὸ χάσμα ποὺ χωρίζει τὸν κόσμο τῆς ἁμαρτίας ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς λύτρωσης, ποὺ πρέπει νὰ γεφυρωθῇ τοῦτο μὲ ἐνδιάμεσες ἔννοιες. Αὐτὲς πρέπει νὰ σχετίσουν κάπως τὰ διεστῶτα αὐτὰ σημεῖα. Ἐδῶ ὁ χριστιανισμὸς γίνεται ἐφευρετικὸς καὶ πρακτικὸς. Ἀξιοποιεῖ ὅλη τὴν προηγουμένη ἱστορία τοῦ πνεύματος. Ὅσο κι' ἂν ὁ προηγουμένος κόσμος, Ἰουδαϊκὸς καὶ ἑλληνικὸς, ἦταν κόσμος τῆς ἁμαρτίας, ὁμῶς μέσα σ' αὐτόν τὸν κόσμο ἐργάζεται μία δύναμη ἐναντίον τῆς ἁμαρτίας. Ὁ νόμος τῶν Ἑβραίων καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων εἶναι καὶ τὰ δύο, ἔτσι λέγει τώρα ὁ χρι-

στιανισμός, μεγάλοι «παιδαγωγοὶ εἰς Χριστόν». Ἔτσι ἀξιοποιεῖται ἡ προηγούμενη ἱστορία ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τοῦ χριστιανισμοῦ, κι' αὐτὴ ἡ ἔννοια τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ἐπικρατεῖ τώρα. Καὶ τὴν βαθαίνει ἀκόμα πιὸ πολὺ, ὁ ἀρχαῖκός χριστιανισμός ἐνώνει σχεδὸν τὸ καινούργιο μὲ τὸ παλαιό. Ἄν καὶ προετοιμάσθηκε τὸ καινούργιο ἀπὸ τὸ παλαιό, ἡ Καινὴ ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἡ πίστις ἀπὸ τὸ λόγο τῶν Ἑλλήνων, κατὰ βάθος εἶναι τὸ παλαιό, ποὺ φθάνει τώρα ἐδῶ στὴν τελείωσή του. Ὁ Χριστὸς ἐπανορθώνει τὸ ἀρχαῖον κάλλος τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος τὸ ἔχασε γιὰτὶ ἀμάρτησε.

Ὄστε ἔχομε ἐδῶ κριτικὴ καὶ ἀξιολογία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ἀπὸ τὸ ὕψος, ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἔχομε τὴν πρώτη φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Ὅσες ἐλλείψεις κι' ἂν ἔχη αὐτὴ ἡ θεώρηση, ὅσο δογματικὴ κι' ἂν εἶναι, κατορθώνει ὅμως νὰ ἐκτιμήσῃ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, νὰ συλλάβῃ τὸν ἀντινομικὸ καὶ διαλεκτικὸ του χαρακτῆρα, καθὼς καὶ τὴν κίνησή του ἀπὸ μία ἀρχὴ πρὸς ἓνα «τέλος». Οὔτε ὁ ἑλληνικὸς οὔτε κανεὶς ἄλλος προηγούμενος πολιτισμὸς συνέλαβε τὴν ἔννοια αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Οἱ ἄσιατικοὶ μάλιστα πολιτισμοί, καθὼς καὶ ὁ αἰγυπτιακός, δὲν συνέλαβαν οὔτε τὴν ὄντολογικὴ ἔννοια τοῦ κόσμου, ὅπως ὁ ἑλληνικὸς, οὔτε τὴν ἱστορία τους ἔγραψαν, ὅπως ὁ ἑλληνικὸς, ἀλλὰ σταμάτησαν στὰ ἀπλὰ χρονικὰ καὶ στὴ στατικότητα. Ἡ καινούργια ἔννοια, τὸ καινούργιο μάλιστα βίωμα τοῦ χριστιανισμοῦ, συγκεντρώνεται μέσα στὴν παρουσία ἑνὸς προσώπου, ὡς ἀπόλυτο βίωμα, ὡς λόγος, ἐνέργημα καὶ λύτρωμα. «Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ.» (Πρὸς Γαλάτας, Δ'. 4.). Αὐτὴ εἶναι ἡ πρωταρχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἀπ' αὐτὴν δὲν χωρίστηκε ποτὲ ὄχι μόνον ὁ χριστιανισμός, ἀλλὰ οὔτε ἡ φιλοσοφία του.

Τὸ μοναδικὸ ἱστορικὸ πρόσωπο, ὁ Χριστός, — τοῦτο εἶναι τὸ καίριο νόημα καὶ βίωμα τοῦ χριστιανισμοῦ— δὲν ἀναλύεται ποτὲ σὲ μία ἰδέα ἢ σὲ μία ἔννοια. Οἱ πρῶτοι μάλιστα «φιλόσοφοι» τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι πάρα πολὺ προσεκτικοὶ ὡς πρὸς αὐτό. Καὶ γνωρίζουν πολὺ καλὰ γιὰτί. Διότι, ἂν ὁ Χριστὸς ἀναχθῇ σὲ μία ἰδέα ἢ ἔννοια, τότε χάνει τὴν πρωταρχικότητα καὶ τὴ μοναδικότητα, χάνει τὴν παρουσία, ποὺ ἔχει ὡς ἱστορικὸ, μοναδικό

ὅμως, πρόσωπο. Τὸ γεγονός καὶ ὄχι ἡ ἰδέα, τὸ πρόσωπο καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Χριστοῦ καὶ ὄχι ἡ ἐννοιολογικὴ κατασκευὴ, γενικῶς τὰ γεγονότα καὶ ὄχι τὰ κατασκευάσματα, εἶναι τὰ πρωταρχικὰ καὶ ἀναφαίρετα στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς παράδοσης. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, μοναδικὰ καὶ ἀνεπανάληπτα, εἶναι ἡ καταγωγὴ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆ Ναζαρέτ, ἡ ἐμφάνισή του στὴν Ἱερουσαλήμ, ἡ ζωὴ του ἐπὶ αὐτοκρατόρων Αὐγούστου καὶ Τιβερίου, ὁ θάνατός του ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Τὰ μοναδικὰ αὐτὰ γεγονότα ἀνάγονται ὅλα στὸ ἓνα γεγονός, ὅτι ἐνανθρωπίσθηκε ὁ θεός, δὲν ἀνάγονται ὅμως σὲ ἐννοιες ἢ ἰδέες. Εἶναι δηλαδὴ ἀπ' ἀρχῆς ἱστορία, γιατί καὶ τὴν ἱστορία ἔρχεται νὰ λυτρώσῃ ὁ Χριστός.

Ὁ καινὸς ἄνθρωπος, ὁ χριστιανός, τοποθετεῖται τώρα ἐδῶ μέσα σὲ μία εὐρύτατη ἱστορικὴ προοπτικὴ, ἐνώνεται καὶ μὲ τὰ πρῶτα καὶ μὲ τὰ κατόπιν, καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ καὶ μὲ τὸ κέντρο τῆς ἱστορίας (τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ) καὶ μὲ τὸ τέλος, τὴ συντέλεια τῆς ἱστορίας. Ἀνατολὴ καὶ Δύση, Ἰουδαία καὶ Ἑλλάς, ὅλα αὐτὰ εἶναι τὸ προοίμιον τώρα τῆς ἱστορίας τῆς οἰκουμένης, εἶναι ἀπλοὶ «παιδαγωγοὶ εἰς Χριστόν». Πρώτη φορὰ τώρα πέρα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἐμφανίζεται ἡ ἐννοια τῆς οἰκουμένης καὶ ἡ ἐννοια τῆς παγκόσμιας ἱστορίας.

Ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ δόγματος, ἐπειδὴ ἔγινε μὲ τὰ λογικὰ μέσα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τείνει νὰ ἄρῃ τὴν ἀτομικότητα, μοναδικότητα, καὶ ἱστορικότητα τοῦ προσώπου τοῦ λυτρωτῆ. Τοῦτο ἔγινε περισσότερο στὸν ἑλληνικὸ καὶ λιγώτερο στὸ δυτικὸ χριστιανισμό, ἔγινε ὅμως καὶ στοὺς δύο, γιατί καὶ τὰ δύο εἶδη τοῦ χριστιανισμοῦ δούλεψαν μὲ ἐννοιες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Στὸν ἑλληνικὸ χριστιανισμό, ἡ ἐννοια τοῦ λυτρωτῆ ἀσφαλίζει περισσότερο τὴν ἀθανασία τοῦ ἀνθρώπου· στὸ δυτικὸ χριστιανισμό, ἐγγυᾶται περισσότερο τὴν ἀφεση τῆς ἁμαρτίας. Τὸ βασικὸ ὅμως γεγονός τοῦ χριστιανισμοῦ, γιατί ἔπρεπε ὁ θεὸς νὰ γίνῃ ἄνθρωπος, *cur deus homo*, καθὼς καὶ τὰ χρονικὰ γεγονότα, τὸ πότε ἔγινε, τὸ ποῦ ἔγινε καὶ τὸ πῶς ἔγινε, ἐπίσης τὸ πῶς ἔδρασε καὶ τὸ πῶς ἔπαυε, ὅλα αὐτὰ τὰ μοναδικὰ καὶ ἀνεπανάληπτα γεγονότα, τὸ δόγμα, ὅσο ἀναπτύσσεται μὲ τὴν λογικὴ τῶν Ἑλλήνων, τόσο καὶ τὰ ἀποχρωματίζει ἢ τὰ συγχωνεύει μὲ τὴν ἐννοιολογία τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Καὶ πρότει

νά ειπωθῆ, ὅτι ἡ Δύση μὲ τῆ βαθύτερη εὐσέβειά της ἀντιστάθηκε περισσότερο σ' αὐτὴν τὴν τάση καὶ ἀδιάκοπα φέρνει εἰς τὸ μέσον τῆ μοναδικῆ καὶ ἀνεπανάληπτη ἱστορικῆ μορφῆ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἦταν θεὸς καὶ τοῦ θεοῦ ποὺ ἔγινε ἄνθρωπος, φέρνει ἀδιάκοπα εἰς τὸ μέσον τὸ προσωπικὸ του ἔργο, τὸ αἷμα του καὶ τὶς πληγές του, τὴν καρτερίαν του καὶ τὴν ταπείνωσίν του.

Ἄλλα καὶ ἡ συγκεκριμένη, ἀτομικῆ, εὐσέβεια τοῦ χριστιανοῦ τῆς ἀνατολικῆς, ἐλληνικῆς, ἐκκλησίας διασπάει κάθε τόσο τὸ δογματικὸ καὶ στερεότυπο κιγκλίδωμα τῆς ἐννοιολογίας, ὅπου μέσα ἔχει περιφραχθῆ τὸ βίωμα καὶ τὸ γεγονὸς τῆς παρουσίας τοῦ θεοῦ. Ὑπάρχουν ἄπειρα γεγονότα καὶ μέσα στὴν ἐλληνικῆ, ἀνατολικῆ, ἐκκλησία, ποὺ μαρτυροῦν αὐτὴ τὴν τάση τοῦ πιστοῦ νὰ διασπάσῃ τὸν ὑστερογενῆ φραγμὸ τοῦ δόγματος καὶ νὰ ζήσῃ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ πρωτάκουστο καὶ παράδοξο γεγονὸς, τὸ ἱστορικὸ μυστήριον τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ ἡ ἐλληνικῆ, ἀνατολικῆ χριστιανικῆ μυστικῆ, καὶ ἡ βυζαντινῆ ὑμνογραφία, πρὸ παντὸς μάλιστα ἡ λυρικῆ τῶν παιθῶν τοῦ Χριστοῦ, ἡ τόσο γνώριμη στοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, ὅλα αὐτὰ τονίζουσι τὴ μοναδικότητα, τὴν ἱστορικότητα τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ.

Κ' ἓνα ἄλλο ὅμως σημαντικὸ σημεῖον πρέπει νὰ προσέξωμε γιὰ νὰ καταλάβωμε πῶς ὁ χριστιανισμὸς βλέπει ἀπ' ἀρχῆς τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι: τὰ μάτια τῆς πρώτης χριστιανωσύνης μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Παῦλον εἶναι στραμμένα πρὸς τὸ μέλλον. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ προσδοκοῦν τὸν «ἐρχόμενον Κύριον» καὶ βλέπουν ἐγγύτατα τὴ βασιλείαν του. Δὲν ὑπάρχει μάλιστα ἀμβιβολία, ὅτι ἔχομε ἐδῶ καὶ ὑπόλοιπα παλαιᾶς ἰουδαϊκῆς κληρονομίας, ἀλλὰ μετουσιωμένα κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ πρὸς τὸ μέλλον, ἡ κατεύθυνσις αὐτὴ τῆς ἱστορίας, εἶναι βίωμα ἄγνωστο στὴ μυστικῆ, ποὺ ἀναπτύχθηκε μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, εἶναι πρὸ παντὸς ἄγνωστο στὴν τελευταία φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων, τὸ νεοπλατωνισμό. Ἡ μυστικῆ εἶναι κι' αὐτὴ κυκλικῆ καὶ ὄντολογικῆ, τείνει πρὸς ἕνωσιν μὲ τὸ ἀναλλοίωτο εἶναι, τὴν ἀμετακίνητη, ἀνιστόρητη οὐσία τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ παντός.

Ἀντίθετα ἡ κατεύθυνσις πρὸς τὸ μέλλον, καὶ μάλιστα πρὸς

τὸ ἔσχατο τέλος τῆς ἱστορίας, ἡ ἔσχατολογία, ἀπλώνει σὲ ἱστορικὴ ἔκταση καὶ διαλεκτικὴ τὸ θεϊκὸ γίνεσθαι. Ἀπὸ τὴν πάλη πού ἐγινε μεταξὺ τῶν δύο πνευμάτων μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ ἔξω ἀπ' αὐτοὺς εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητο, ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς, ἡ ἑλληνικὴ μυστικὴ ἐνίκησε τὴν ἔσχατολογία τοῦ πρώτου χριστιανισμοῦ. Ὁ Πλωτῖνος ἐνίκησε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸν Παῦλο, ἡ ἐκκλησία σιγὰ-σιγὰ ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τὴν ἄμεση, ἐγγύτατη ἔσχατολογία τῶν πρώτων τῆς πιστῶν. Ἀντίθετα, στὴ Δύση κρατήθηκε σὲ ἐγρήγορη ἢ συνείδηση, ὅτι ἔρχεται τὸ τέλος τοῦ κόσμου, στὸν Αὐγουστῖνο μάλιστα ἡ συνείδηση αὐτὴ ἀνδραγάσθηκε μὲ τὶς μεγαλοσήμαντες δυνάμεις τῆς ἱστορίας. Ἡ χιλιόχρονη βασιλεία τῆς ἐκκλησίας εἶναι βέβαια καὶ σ' αὐτὸν ἄμεσο βίωμα, ἀλλὰ πρακτικώτερος αὐτὸς συγχωνεύει μὲ τὴ σκέψη του μέσα στὸ σῶμα καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς ἐκκλησίας, ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς ἱστορίας, πού τὴν ὠθοῦνε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ ἔμπροσ. Γὰ συγκλονιστικὰ γεγονότα τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ὅπου ζῆ, συντελοῦν πάρα πολὺ σ' αὐτό. Βλέπει τὸν ἀρχαῖο ρωμαϊκὸ κόσμον νὰ καταρρέῃ καὶ τὴν ἐκκλησίαν νὰ διαδέχεται τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, καὶ ν' ἀναλαμβάνῃ τὴ βαρεῖα ἀποστολὴ νὰ ἐκπαιδεύσῃ τοὺς βαρβάρους τῆς Δύσης καὶ τοῦ Βορρᾶ.

Τρία λοιπὸν εἶναι τὰ μεγάλα βιώματα, ὅπου μέσα ζῆ ὁ χριστιανὸς τοῦ ἀρχαῖου χριστιανισμοῦ, ἀδιάφορο ὅτι καὶ τὰ τρία συγχωνεύονται κατὰ βάθος σ' ἓνα : εἶναι τὸ βίωμα, ὅτι τέμνεται ἡ ἱστορία μὲ τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ, εἶναι τὸ βίωμα ὅτι ὅλα τὰ πρὶν Χριστοῦ, ὁ νόμος τῶν Ἑβραίων καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων, εἶναι «παιδαγωγία εἰς Χριστόν», καὶ τέλος εἶναι τὸ βίωμα, ὅτι ἀνοίγεται προοπτικὴ πρὸς τὸ μέλλον. Ὅλα αὐτὰ γίνονται ἓνα μέσα στὴν πίστη τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα ζωγραφίζει ἡ φάντασία καὶ ἡ πίστη του τὴν νοερὴ εἰκόνα τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Ἡ τομὴ τῆς ἱστορίας μὲ τὸν ἐρχομό του, ἡ ἀξιοποίηση τοῦ προηγούμενου μόχθου τῆς ἱστορίας καὶ ὁ σκοπός, τὸ «τέλος» τῆς ἱστορίας, αὐτὰ εἶναι ἀποκαλυπτικὰ στοιχεῖα τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὰ τὰ τρία στοιχεῖα ἦταν τὰ μεγαλοδύναμα ἐνορμήματα πού ἔφερε ὁ πρῶτος χριστιανισμὸς καὶ μ' αὐτὰ σχημάτισε τὴν εἰκόνα του γιὰ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, μ' αὐτὰ ἐφιλοσόφησε περὶ τῆς ἱστορίας. Καὶ τὰ τρία ὁμοῦ αὐτὰ

βιώματα καὶ νοήματα ἦταν ἀντίθετα πρὸς τὸ ἦθος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, γιατί τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἀναπαύονταν μέσα σὲ μία ἡρεμὴ ἐννοιολογία, ὀντολογία, δίχως τὴν ἐσωτερικὴ, δυναμικὴ κίνηση πρὸς κάπου, πρὸς τὸ μέλλον.

Ἐκ τῶν ἀγῶνα ποὺ ἐγένετο μεταξὺ τῶν θεμελιακῶν αὐτῶν βιωμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἐννοιολογίας καὶ ὀντολογίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, —κι' αἰτὴ ἡ πάλη γίνεται ὅλους τοὺς πρώτους τέσσερες αἰῶνες τοῦ χριστιανισμοῦ— βλέπομε πόσο ἀντιτάχθηκε ἡ ἑλληνικὴ ἐννοιολογία, ἔστω καὶ ὡς λογικὴ τοῦ δόγματος, ἐναντίον τῶν τριῶν ἐνορμημάτων τοῦ χριστιανισμοῦ. Γεγονὸς εἶναι ὅτι δὲν μπόρεσε ἡ ἑλληνικὴ ὀντολογία νὰ νικήσῃ κατὰ κράτος τὰ μεγάλα χριστιανικὰ βιώματα, ἀλλὰ τὰ περιώρισε κατὰ πολὺ. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴ διαδικασία ποὺ ἐγένετο γιὰ νὰ διατυπωθοῦν τὰ δόγματα. Πόσο ἐπεκράτησε ἡ ἑλληνικὴ ὀντολογία καὶ θεωρία τοῦ λόγου, τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴν πρώτη ἔξοδο τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὰ στενὰ ὄρια τοῦ πρώτου βιώματος τῆς Γαλιλαίας.

Ἦδη ὁ Παῦλος ἐργάζεται μὲ πολλὰς ἐννοιες τῆς ἑλληνικῆς ὀντολογίας καὶ θεωρίας τοῦ λόγου. Ὅσο μάλιστα ἡ θεωρία τοῦ λόγου εἰσέρχεται ἐπίσημα στὴ χριστιανικὴ παράδοση, τότε καὶ μειώνονται κάπως τὰ μεγάλα, πρωταρχικά, βιώματα τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ λόγος, ὁ νοῦς τοῦ θεοῦ, εἶναι ὁ πυρῆνας καὶ τῆς προσωπικῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἦταν λοιπὸν κι' αὐτὸς ἀπ' ἀρχῆς ὁμοίος πρὸς τὸν ἑαυτό του. Μεταβολὴ καὶ γίνεσθαι εἶναι δυνατὰ, μόνον ὅπου ὑπάρχει μεγάλη ἢ μικρὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ αὐτόν, ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ λόγου. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὄχι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ θεῖον, ἀλλὰ τὸ κακὸ καὶ τὸ πονηρὸ, τὸ δαιμονικόν, εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ἱστορία. Ὁ λόγος, ὡς ἀναλλοίωτο καὶ ἀμετακίνητο νόημα, δὲν εἶναι ἱστορία. Ἦδη μ' αὐτὴν τὴ σκέψη, ποὺ ἔλαβαν οἱ πατέρες ἀπὸ τὴν ἀρχαία ὀντολογία καὶ θεωρία τοῦ λόγου, ἀποχρωματίζεται κάπως ἡ ἱστορικότης καὶ ἡ μοναδικότης τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τὸ πρᾶγμα ἐν σταματάει ὡς ἐδῶ. Ἡ ἐκκλησία, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος εἶναι ἱστορικὸ μέγεθος, ἐνῶ εἶναι καὶ αὐτὴ ἴδρυμα ἱστορικόν, ὅπως καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας, τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι πάλιν ἡ ἐκκλησία πέραν ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα καὶ τὰ ἱστο-

ρικά κατασκευάσματα. Ἡ ἐκκλησία, ἂν καὶ ἱστορικὸ μέγεθος, ὅμως δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία.

Ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὸ λόγο, τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ πρέπει νὰ ἰσχύη καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησία. Ὅπως ὁ λόγος εἶναι ἀναλλοίωτος καὶ αἰώνιος καὶ ἕνας, εἴτε στὸν κόσμον ἔρχεται, εἴτε στὸν ἑαυτό του ἀναπαύεται, ὅμοια καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι μία καὶ οἰκουμενική, καθολικὴ καὶ ἀναλλοίωτη, καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμα : ἡ χρονικὴ μορφή τῆς ἐκκλησίας, ἡ ἱστορικὴ τῆς μορφή δὲν εἶναι, οὔτε πρέπει νὰ θεωρῆται ὅτι εἶναι ἡ πραγματικὴ τῆς οὐσίας. Ἡ αὐτοῦσια ἐκκλησία, ἡ πραγματικὴ τῆς οὐσίας εἶναι πέραν ἀπὸ κάθε αἰσθητῆ καὶ ἱστορικὴ πραγματικότητα. Αὐτὴ ἐδῶ ἡ χρονικὴ καὶ ἱστορικὴ μορφή τῆς ἐκκλησίας εἶναι τὸ ἀπλὸ εἰκόνισμα τῆς αἰώνιας ἐκκλησίας, τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ.

Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὸ, ὅτι, ὅσο μεγάλωνε καὶ στερεώνονταν ἡ θέση τῆς ἐκκλησίας μέσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, τόσο καὶ σαφέστερη γίνονταν ἡ διπλὴ τακτικὴ τῆς ἐκκλησίας ἀπέναντι τοῦ κόσμου τούτου, τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἀξιῶν του, ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν. Ἐφ' ὅσον τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ καὶ οἱ πνευματικὲς ἀξίες τῆς ζωῆς ἔρχονται νὰ τὴν ἐπηρεάσουν τὰ ἀναγνωρίζει ὡς καλωσόριστα, ἐφ' ὅσον ὅμως αὐτὰ προσπαθοῦν νὰ σταθοῦν χωριστὰ ἀπ' αὐτήν, νὰ κρατήσουν ζωὴ καὶ ὑπόσταση αὐτόνομη, τὰ καταδικάζει. Ὄταν μάλιστα τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, ὅπως ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη, ἀκόμα καὶ ἡ φιλοσοφία, ἀνοιγαν ἀντίθεση μαζί της, τότε ἡ καταδίκη γίνονταν μὲ μεγαλύτερη δριμύτητα, ἔφθανε μέχρις ἀφορισμοῦ.

Καὶ ἡ ἀντίθεση αὐτὴ πολλὰς φορές γίνονταν μεταφυσικὸς, ἀγεφύρωτος χωρισμός. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ἐκκλησίας ἦταν τὸ θεϊκὸ στοιχεῖο, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ κόσμου, ἦταν τὸ ἀντιθεϊκὸ, διαβολικὸ στοιχεῖο. Ἄλλωστε, ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ὑπῆρχεν ἀπ' ἀρχῆς μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ τὸ κακὸ ἔρχεται ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα καὶ δρᾷ μέσα στὸν ἐπίγειο κόσμον. Ἡ δαιμονικὴ καὶ διαβολικὴ δύναμη εἶναι ἀπ' ἀρχῆς ἀντίθετη πρὸς τὴ θεϊκὴ, ὑπερφυσικὴ δύναμη. Κι' αὐτὴν τὴ δύναμη ἔχει μέσα της ἡ ἐκκλησία. Ἀλλὰ ἡ δαιμονικὴ δύναμη, ὅσο ἀξιοκατάκριτη κι' ἂν εἶναι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας, αὐτὴ εἶναι ἐσωτερικὴ δύναμη τῆς ἱστορίας, τοῦ κόσμου.

Και ὁ διωγμὸς αὐτῆς τῆς δαιμονικῆς δυνάμης, εἴτε ὡς ἐπιστήμη εἴτε ὡς φιλοσοφία, εἴτε ὡς πολιτικὴ ἐμφανίζονταν αὐτή, ἦταν καὶ διωγμὸς τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἔτσι οἱ ἐξωκοσμικὲς δυνάμεις, ἀδιάφορο ἂν ἦταν θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς, ἀπειλοῦσαν τὶς κοσμικὲς, ἱστορικὲς δυνάμεις.

Οἱ κοσμικὲς ὁμῶς δυνάμεις ἦταν ἀδύνατον νὰ κρατηθοῦν, γιατί ἦσαν κι' αὐτὲς δυνάμεις δημιουργικὲς, ἔστω ὡς δαιμονικὲς, καὶ εἶναι αὐτὲς ποὺ ἐπεκράτησαν μὲ τὴν Ἀναγέννηση στὴ Δύση. Ἀλλὰ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι οἱ δυνάμεις αὐτὲς ποὺ ἀναδείχθηκαν μὲ τὴν Ἀναγέννηση, τὴ Μεταρρύθμιση καὶ τὴν ἐποχὴ τῶν φώτων, ἂν καὶ διαμόρφωσαν καὶ δημιούργησαν καινούργια ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἂν καὶ συνέζευξαν στενώτερα τὸ χριστιανικὸ μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, ὁμῶς δὲν κατώρθωσαν ν' ἀλλάξουν τὴν ἀρχικὴ, χριστιανικὴ εἰκόνα τῆς ἱστορίας. Οὔτε ἡ ἐποχὴ τῶν φώτων κατώρθωσε νὰ φέρῃ ριζικὴ ἀλλαγὴ. Δὲν εἶναι βέβαια τώρα ὁ λόγος, ὁ νοῦς τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ μία ἄλλη ἔννοια, πολὺ συγγενικὴ ὁμῶς μ' αὐτήν, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς φυσικῆς θρησκείας καὶ τῆς φυσικῆς ἠθικῆς ποὺ προσδιορίζει τὴν ἱστορία καὶ τὴν κίνησή της. Τὰ ἀναλλοίωτα μεγέθη μέσα στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι εἶναι ἡ φυσικὴ θρησκεία καὶ ἡ φυσικὴ ἠθικὴ, δηλαδή ἡ ἔμφυτη λογικὴ ἔννοια περὶ θεοῦ καὶ ἡ ἔμφυτη λογικὴ ἔννοια περὶ ἀνθρώπου. Αὐτὰ εἶναι τὰ μόνιμα μέτρα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἡ ἀλλογὴ καὶ τὸ γίνεσθαι τῆς ἱστορίας δὲν προέρχονται ἀπ' αὐτά, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς παρακόλουθες πλάνες καὶ δεισιδαιμονίες τῶν ἀνθρώπων, αὐτὲς γεννοῦν τὰ πάθη, αὐτὲς παραμορφώνουν τὴν σταθερότητα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἄν στὴ θέση τῆς πλάνης βάλωμε τὸ δαιμονικὸ, διαβολικὸ στοιχεῖο, καὶ ἂν στὴ θέση τῆς ἔμφυτης λογικῆς ἔννοιας περὶ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, βάλωμε τὸ θεϊκὸ στοιχεῖο, ποὺ ἔβαζε ὁ χριστιανισμὸς, τότε ἔχουμε τὸ ἴδιο ἀκριβῶς σχῆμα ποὺ ἔφερε στὴ μέση ὁ χριστιανισμὸς. Γιὰ τοῦτο, κατ' οὐσίαν, οὔτε ἡ ἐποχὴ τῶν φώτων ἀλλάξε τὰ πράγματα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Εἶναι πρῶτος ὁ Λέσσιγκ ποὺ ἔβαλε τὸ ἐρώτημα : «εἶναι δυνατόν ὁ θεὸς νὰ ἔχη τὸ χέρι τοῦ παντοῦ καὶ νὰ μὴν τὸ ἔχη μόνον στὰ λάθη τῶν ἀνθρώπων ;». Μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀξιόλογη ἱστορία, ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἂν τὰ λάθη,

οἱ πλάνες τῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχουν κι' αὐτὲς κάποια σημασία ; Τὴν ἀπάντηση, καὶ μάλιστα πολὺ γενναῖα, τὴν ἔδωκε ἀργότερα ὁ Ἐγγελοσ μετὸν παραίτολμο ὄρισμό : «κάθε πραγματικὸ εἶναι λογικὸ καὶ κάθε λογικὸ εἶναι πραγματικόν». Ὅ,τι ὁ χριστιανισμὸς συνέλαβε καὶ ἔθεσε ὡς πρωταρχή, δὲν κατώρθωσε ὁμως νὰ τὸ ἀναπτύξη καθ' ὅλον του τὸ πλάτος, τοῦτο εἶναι τώρα ποὺ ἔρχεται καθαρώτερο στὸ φῶσ. Ἡ ἔννοια τοῦ ἐξελίσεσθαι, αὐτὴ εἶναι ποὺ αἶρει τώρα τὰ τρόπαιά της, αὐτῆς ἡ βασιλεία ἀρχίζει τώρα. Ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι τὸ ὄργανο, ὥστε νὰ εὐρεθῆ σπὸρος ἀλήθειας καὶ μέσα στὴν ἱστορικὴ πλάνη. Τίποτε δὲν εἶναι ὀλωσδιόλου ἀνάξιο μέσα στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τίποτε δὲν χάνεται. Τὸ παρὸν εἶναι συλλογὴ τοῦ παρελθόντος. Ἡ παροῦσα πνευματικὴ ζωὴ ἔχει τὶς ρίζες της μακριὰ μέσα στὸ ἀδιόρατο παρελθόν, καὶ ἀπὸ τὸ παρὸν πάλιν ἐκπορεύεται τὸ μέλλον.

Ὡς τώρα, ἡ ἱστορία ἦταν τὸ ἔδαφος ὅπου ἀναφαίνονταν ἡ ἀλήθεια, ἐδῶ κ' ἐκεῖ, δίχως ἐσωτερικὴ σχέση, ἀγέννητη καὶ ἀναλλοίωτη, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἦταν τὸ ἔδαφος ὅπου ἀνάδινε ἡ ἀκόλαστη βλάστηση τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων, ποὺ ἦταν ἀντίθετες πρὸς τὴν ἀλήθεια. Οἱ δύο κόσμοι, ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ ἀκόλαστος δαιμονισμὸς, εἶχαν ὡς ἔδαφος παρουσίας των τὴν ἱστορία, ἀλλὰ δὲν εἶχαν καμμιά σχέση ἀναμεταξύ των, ἦταν ἀδυσώπητα ἐχθρικοὶ ὁ ἓνας μετὸν ἄλλον. Ἀπὸ ἀπλὸ θέατρο, ποὺ ἦταν ὡς τώρα ἡ ἱστορία, γίνεται μετὸν καινούργια ἔννοια, μετὸν ἔννοια ὅτι καὶ ἡ ἀλήθεια γεννιέται μέσα ἀπὸ τὴν ζωὴ καὶ τὴν πλάνη, γίνεται θέαμα, δηλαδὴ δράμα. Κι' ἂν εἶναι νὰ καταλάβωμε τὸ δράμα τοῦτο, τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, πρέπει νὰ κρατήσωμε ἀπ' αὐτὴν μακριὰ τὴν ἔννοια τοῦ τελειώματος, τῆς ἐντέλειας. Κανένα σημεῖο τῆς ἱστορίας, τοῦ ἱστορικοῦ δράματος δὲν εἶναι τέλειο, πουθενὰ δὲν ὑπάρχει ἐντέλεια. Ὅλα τὰ γινόμενα εἶναι ἀτελῆ καὶ ἀνέτοιμα, ἂν τὰ συγκρίνωμε μετὸ «τέλος», τὸ σκοπὸ τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμως, τὰ γινόμενα προετοιμάζουν τὴν ἐντέλεια τῆς ἱστορίας, ὅσο μακριὰ κι' ἂν εἶναι αὐτή, προπαρασκευάζουν τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, κάπου μακριὰ μέσα στὸ ἀδιόρατο μέλλον. Ὅ,τι ὁ Ρουσσὸ εἶχε τοποθετήσει μακριὰ μέσα στὸ ἀδιόρατο παρελθόν, τὴν ἐντέλεια τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο τώρα τοποθετεῖται πέρα μακριὰ μέσα στὸ ἀδιό-

ρατο μέλλον. Όπως εκείνος απαξίωνε τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθόν, ἔτσι ἡ ἔννοια τοῦ ἐξελίσεσθαι απαξιώνει τὸ παρὸν ἀπὸ τὸ μέλλον. Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ὁ θεὸς ἔχει τὸ χέρι του ἀκόμα καὶ μέσα στὶς πλάνες τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι κάθε πραγματικό, ὅσο ἀξιοθρήνητο καὶ ἀξιοκατάκριτο κι' ἂν εἶναι, ὅταν θεωρηθῇ ὡς πρὸς τὴ σχέση του μὲ τὸ «τέλος», τὸ σκοπὸ τῆς ἱστορίας, εἶναι λογικό, ἔχει δηλαδή λόγο νὰ ὑπάρχη.

Ταυτόχρονα ὅμως ἡ θεώρηση αὐτὴ τῶν πραγματικῶν γεγονότων, ὅσο κι' ἂν στρέφῃ τὸ βλέμμα της πρὸς τὸ μέλλον, εἶναι ὑποχρεωμένη τὰ ζητήματα τοῦ παρόντος, ἐπειδὴ αὐτὰ εἶναι οἱ κινητήριες δυνάμεις τοῦ μέλλοντος, νὰ τὰ προσέξῃ ιδιαίτερα. Τὸ παρὸν λοιπὸν εἶναι ἡ ἀφρηρία, κ' ἐπειδὴ τὸ παρὸν, ὅταν γεννήθη ἡ θεωρία τοῦ ἐξελίσεσθαι, τὸ δέσποζε ἐξ ὀλοκλήρου ἡ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ νεογέννητη τεχνικὴ, γίνεται ἀφρηρία γιὰ μία καινούργια θεώρηση καὶ τοῦ παρελθόντος μὲ τὶς ἔννοιες τῆς φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς. Ἐπίσης ἡ κοινωνικὴ διαίρεση τοῦ παρόντος, ὅπως τὴν ἐγέννησε ἡ τεχνικὴ, γίνεται κι' αὐτὴ τὸ τρίτο βασικὸ στήριγμα γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ παρελθόντος. Φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη, τεχνικὴ καὶ κοινωνικὴ διαίρεση τοῦ παρόντος, αὐτὰ εἶναι τὰ μεθοδικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μέσα γιὰ νὰ θεωρήσωμε ὅλη τὴν περασμένη ἱστορικὴ πραγματικότητα. Πρὸ παντὸς στὴ Γαλλία, ὅπου ἡ προκοπὴ τῆς φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης στὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα εἶχε τὰ πρωτεῖα, ἐγέννησε τὴν μονόπλευρὴ καὶ μονοσήμαντὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων τῆς ἱστορίας. Καὶ εἶναι φυσικὸν ὅτι πρώτη ἡ φιλοσοφία τοῦ Comte (1798 - 1857) ἐσχημάτισε εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος μὲ τὶς δυνάμεις αὐτὲς τοῦ παρόντος, δηλαδή μὲ τὴ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη, τὴν τεχνικὴ καὶ τὰ παρακόλουθά της κοινωνικὰ στρώματα. (Βλ. τὸ θεμελιακὸ ἔργο τοῦ Comte : Cours de philosophie positive. Δημοσιεύτηκε σὲ ἕξι τόμους ἀπὸ τὰ 1830 - 1842).

Γίνεται τώρα τὸ ἐγχείρημα, νὰ κατανοηθῇ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία ἀπὸ τὴ φυσικὴ της βάση, καὶ ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ βαρύνουσα σημασία τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τῆς ἀσφαλίσει τὰ πρωτεῖα καὶ γιὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι

τίποτε άλλο, λέγει ὁ Comte, παρὰ ἡ ἐξουσίαση τῆς φύσης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὅ,τι δηλαδὴ εἶναι καὶ ἡ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη καὶ τεχνικὴ. Γιὰ τοῦτο πρέπει τώρα μὲ τὴ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη νὰ ἐξηγήσωμε, πῶς ἄρχισε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐξουσιάζῃ τὴ φύση, δηλαδὴ νὰ δημιουργῇ ἱστορία. Ἀρχικὰ, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἦταν λογικὰ ἀνώριμος, ἄπλωσε μὲ τὴ φαντασία του, θρησκευτικὴ καὶ μεταφυσικὴ, νὰ ἐξουσιάζῃ τὴ φύση, κ' ἐπλεξε μίαν πολὺπλοκὴ ἐννοιολογίαν. Ὅταν ἄρχισε νὰ ἐπικρατῇ μέσα του ὁ λόγος, τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Ἡ μεταφυσικὴ ἐννοιολογία διαλύθη καὶ ἄρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ὡσπου φθάσαμε στὸ σημερινὸ θρίαμβο τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τώρα πιά ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη γίνεται κοινωνιολογία, δηλαδὴ γίνεται ἔρευνα τῶν μεταβολῶν ποὺ πέρασαν οἱ κοινωνικὲς μορφές τῆς ἀνθρωπότητος μαζί μὲ τὶς μεταβολές τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς. Ὅλη ἡ ἄλλη πνευματικὴ ζωὴ δὲν ἔχει πρωταρχικὴ σημασία, τέχνη, θρησκεία, φιλοσοφία, εἶναι ἀκολουθήματα ἐκείνης τῆς πραγματικῆς βάσεως τῆς ζωῆς. Ἐνὺς ἀπλὸς εἰκονισμὸς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων εἶναι ἡ ἄλλη πνευματικὴ ζωὴ, καὶ ἡ σημασία της εἶναι δευτερώτερη. Ἀσχεῖ βέβαια εὐοδωτικὴ ἐπίδραση ἐπάνω στὶς πραγματικὲς δυνάμεις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἀλλὰ ὡς ἀπλὸ ἐνδιάμεσο. Τοῦτο γίνεται μόνον ὅπου ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις ἔλθῃ σὲ ὠριμότητα καὶ λάβῃ συνείδηση γιὰ τὸ εἶναι της. Τότε, μὲ τὰ πνευματικὰ μέσα τῆς τέχνης, τῆς φιλοσοφίας καὶ ὅλα τὰ ἄλλα δίνει ὥθησιν στὴν κίνησίν της πρὸς τὰ ἔμπροσ. Αὐθύλαρχη ὅμως σημασία ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν ἔχει. Τὸ πῶς κινεῖται ἡ ἱστορικὴ ζωὴ, ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, τοῦτο θὰ τὸ εὕρωμε ἀπὸ τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ φύση. Φύση καὶ ἱστορία κατὰ βάθος δὲν εἶναι ἀντίθετα, γιατί ἡ νομοτέλεια ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ φύση, αὐτὴν ποὺ μᾶς διδάσκει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἴδια νομοτέλεια κυριαρχεῖ καὶ στὴν ἱστορία. Ὡστε ὅ,τι πρέπει καὶ ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ εἶναι ἡ ἀναγωγὴ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης στὴ μίαν καὶ μοναδικὴν μέθοδον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη πρέπει νὰ γίνῃ ὅπωςδήποτε φυσικὴ. Τὸ ἴδιον πράγμα μὲ ἄλλον ὄρον, ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη πρέπει νὰ γίνῃ κοινωνιολογία, γιατί ἡ κοινωνιολογία τοῦ Comte δουλεύει μὲ φυσικομαθηματικὰς ἐννοιαιάς.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ σπέπτεσθαι γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε στὴ Γαλλία, ὅπου εἶχε τὰ πρωτεῖα ἢ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη καὶ ὅπου ἡ κοινωνικὴ ἀναταραχὴ, ποὺ προκάλεσε ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση, καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὴν τεχνικὴ καὶ τὰ καλὰ τῆς, ἀρχίζαν ν' ἀλλάζουν τὸ βίωμα τῆς ζωῆς, καὶ νὰ παρασκευάζουν τὴν ἀπολυταρχία τῆς φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης, πράγμα ποὺ βαραίνει κάπως ὡς σήμερα τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀπλώνονταν στὴν ἀντίπεραν ὄχθη τοῦ Ρήνου, ἓνα ὀλωσδιόλου ἀντίθετο κῆμα πνεύματος, ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς. Ἀπὸ τὰ 1780·1830, παρουσιάζεται ἐδῶ μία σειρά μεγάλων, μοναδικῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων μέσα σ' ὅλα τὰ πεδία τοῦ πνεύματος. Ὁ γαλλικὸς διαφωτισμὸς εἶχε ἀνατινάξει τὶς γέφυρες ποὺ ἔνωναν τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθόν καὶ ἀπόκοψε τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Τὸ κυριώτερο γνώρισμα τοῦ μεγάλου κινήματος τῶν ἰδεῶν, ποὺ παρουσιάζεται τώρα στὴ Γερμανία μὲ τοὺς κλασικούς τῆς, εἶναι ὅτι ἐνώνει τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθόν, συνδέει τὸ πνεῦμα τοῦ ἐνὸς, μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἄλλου. Πρὸ παντὸς ὁ γερμανικὸς ρωμαντισμὸς καὶ ἡ λεγόμενὴ ἱστορικὴ σχολὴ ἐγύρισαν πρὸς τὴν ἱστορίαν μὲ λαχτᾶρα καὶ πάθος. Ἀναπτύσσεται τώρα ἐδῶ μία λεπτότατη ἀφή, αἴσθησις γιὰ τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα καὶ ξυπνάει ἡ συνείδησις ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ παρόντος, ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ μεγάλη κίνησις ἰδεῶν ποὺ ἔρχεται μὲ τοὺς κλασικούς τῆς Γερμανίας, ἔχει τὶς ρίζες του βαθύτερα μέσα στὸ παρελθόν.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ μεγάλη πνευματικὴ δημιουργία εἶναι γέννημα τῆς ἀδιάσπαστης ἐνότητος ποὺ ἔχει ἡ ζωὴ καὶ ἡ πνευματικὴ δημιουργία. Ὅλα αὐτὰ τὰ πνεύματα τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἔρχονται μὲ λαχτᾶρα πρὸς τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα καὶ τὴν μεταπλάθουν, ἄλλος μὲ τὴν ποίησίν του, ἄλλος μὲ τὴ φιλοσοφία του καὶ ἄλλος μὲ τὰ νομικά του. Τὸ παρελθόν, ποὺ ἦταν πρὶν λησμονημένο, καὶ πολὺ ἀπμακρυσμένο, γίνεται τώρα παρόν. Οἱ ἐποχὲς τῆς ἱστορίας ἀνασταίνονται τώρα ἐδῶ καὶ ἔρχονται μέσα στὸ παρόν μὲ καινούργια παρουσία. Εἶναι γεγονός, ὅτι, ἂν τὸ παρόν, ἡ παρουσία ἐκείνη τοῦ πνεύματος, ἂν τὰ μεγάλα αὐτὰ πνεύματα, ποὺ ἀναφάνηκαν τώρα, δὲν ὑπῆρχαν, θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ ξαναγεννηθῆ καὶ τὸ παρελθόν, δηλαδὴ νὰ σχηματισθῆ ἢ εἰκόνα ἐκείνη γιὰ τὸ παρελθόν, ποὺ ζωντάνεψε ὅλο τὸ ἱστορικὸ γί-

γνεσθαι. Τὰ πνεύματα αὐτὰ εἶχαν πρῶτα - πρῶτα τὴν ἀνάγκη νὰ κατανοήσουν τὸ ἴδιο τὸ παρόν, ν' ἀναλύσουν τὸ συγκεκριμένο πνευματικὸ γεγονὸς καὶ βίωμα τοῦ παρόντος. Αὐτὴ ἡ ἀνάγκη, πρωταρχικὴ χρεία κάθε πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ὥθησε τὰ πνεύματα αὐτὰ νὰ κατέβουν βαθύτερα πρὸς τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, καὶ νὰ φέρουν στὸ φῶς τὰ μυστικά της.

Γεννήθηκε ἐδῶ τώρα πρώτη φορὰ ἡ πνευματικὴ ἀνάγκη νὰ ἤμπορεῖ τὸ πνεῦμα νὰ λογοδοτῇ γιὰ τὴν πορεία ποὺ ἀκολούθησε ἡ ἱστορικὴ ζωὴ ἀπ' ἀρχῆς τοῦ εἶναι της. Μόνον μὲ τὴ λογοδοσία αὐτὴ θὰ εἶναι δυνατὸν ν' ἀποφύγη τὴ σύγχυσις μέσα στὰ διάφορα καὶ συγκρουόμενα πνευματικὰ ρεύματα ποὺ ἐκβάλλουν μέσα στὸ παρόν. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι καὶ στὴ Γερμανία, τὸ παρόν ἦταν ποὺ γέννησε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ ἱστορία, ἀλλὰ τὸ παρόν αὐτὸ εἶναι ἐδῶ διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι ἦταν στὴ Γαλλία τὴν ἴδια ἐποχὴ. Στὴ Γαλλία, τὸ παρόν, τὴν πνευματικὴ παρουσία τῆς ἐποχῆς, τὴν ἐδέσποζε ἡ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη, ἐνῶ ἡ παρουσία τοῦ πνεύματος στὴ Γερμανία τὴν ἴδια ἐποχὴ ἦταν ποιητικὴ καὶ φιλοσοφικὴ. Ἀλλὰ καὶ στὴ μία καὶ στὴν ἄλλη χώρα, ἀπὸ διαφορετικὴ αἰτία στὴν καθεμίᾳ, γεννήθηκε ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ συνείδησις, ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἔχει ἐνότητα, κι' αὐτὴν τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος πρέπει νὰ παραστήσῃ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Ὁ συνδετικὸς κρίκος τῶν ἀντίθετων στοιχείων τῆς πνευματικῆς ζωῆς θεωρεῖται τώρα ἡ ἐννοια τοῦ ἐξελίσεσθαι. Μ' αὐτὴν δουλεύει καὶ ὁ Comte καὶ ὁ Ἑγελος, ἀλλὰ ἄλλο νόημα ἔχει στὸν καθένα. Εἶναι ἐπίσης κοινὴ συνείδησις καὶ στὴ μία καὶ στὴν ἄλλη χώρα, ὅτι ἡ κίνησις τοῦ πνεύματος, τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἔφθασε σ' ἓνα προσωρινὸ τέρμα μέσα στὸ πνευματικὸ περιεχόμενον τοῦ παρόντος. Ἡ διαφορὰ εἶναι, ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτὸ κατὰ τὸν Comte εἶναι τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὰ αἰτήματα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, ἐνῶ τὸ σύστημα τοῦ Ἑγέλου προσπαθεῖ νὰ δικαιώσῃ ὅλες τὶς πλευρὰς καὶ τὶς ὀψεις τῆς πνευματικῆς καὶ ὑλικῆς ζωῆς. Τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας οἱ Γάλλοι τὸ εἶδαν μονόπλευρα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, τὸ εἶδαν καὶ αὐτὸ μὲ τὴ φυσικὴ νομοτέλεια.

Εἶναι γεγονὸς, ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Καντ ἄρχισε ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴ θεώρησίν της, ἀλλὰ δὲν σταμάτησε ἐδῶ,

προχώρησε στην ανακάλυψη τῆς ἠθικῆς ἀξίας, ἔδωκε σ' αὐτὴν τὰ πρωτεῖα κ' ἔτσι ἔφερε στὸ φῶς τὴν ἰδιοτυπία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος. Ἔλυσε τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴ μηχανικὴ του ἐξάρτηση ἀπὸ τὴ φύση, καὶ συνάρτησε βαθύτερα τὸ πνεῦμα μὲ τὴ φύση, τὴν ἐλευθερία μὲ τὴν ἀναγκαιότητα. Γενναιότερα ἀλλὰ καὶ δογματικώτερα συνέλαβε τὴ σχέση τοῦ πνεύματος μὲ τὴ φύση, τῆς ἱστορίας μὲ τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα ὁ Ἐγελος. Ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι σχηματίζει ὁ Ἐγελος διαλεκτικὴ εἰκόνα καὶ γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ γιὰ τὴ φυσικὴ πραγματικότητα. Ὅπως ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα δὲν ἡσυχάζει ποτέ, ὅμοια καὶ τὸ πνεῦμα ἔχει μέσα στὴ φύση του τὴν κίνηση. Τὸ πνεῦμα ἔχει τὴν τάση νὰ προχωρῇ ἀπὸ κάθε του θέση πρὸς τὴν ἀντίθεσή της κ' ὕστερα πάλιν ν' ἀρνεῖται καὶ τὴν ἀντίθεση αὐτὴν καὶ ἀπὸ ἓνα τρίτο σημεῖο τῆς ζωῆς του, τῆς πορείας του, νὰ βλέπῃ τὴν ἐνότητα τῶν δύο πρώτων ἀντιθέσεων του. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν τρίτη θέση γίνεται ἡ σύνθεση, συναίρεση τῶν δύο πρώτων ἀντιθέσεων.

Γενικὰ τὸ πνεῦμα εἶναι μία δύναμη ταυτόσημη, ἐκφράζεται ὅμως καὶ ἔρχεται στὸ φῶς μὲ ἀντιθέσεις. Ἀλλὰ ἡ διαδικασία μὲ τὴν ὁποῖαν φανερώνονται οἱ ἀντιθέσεις τοῦ πνεύματος καὶ διὰ μέσου τῶν ἀντιθέσεων ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος, εἶναι τριαδική, δηλαδή θέση, ἀντίθεση καὶ σύνθεση, ἢ ἄρνηση τῆς ἄρνησης, δηλαδή πάλιν θέση. Ὁ λογικὸς αὐτὸς νόμος ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὸν Ἐγέλο σὲ ὅλη τὴν ἀνθρώπινὴ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ εἰδικὰ σὲ κάθε ἱστορικὴ περίοδο. Τὴν ἱστορία ἤμποροῦμε νὰ τὴν καταλάβωμε μὲ αὐτὴν τὴν τριαδικὴν κίνηση. Ἡ προσπάθεια τοῦ Ἐγέλου ἦταν νὰ καταλάβῃ μὲ τὴ δυναμικὴ λογικὴ τῆς ὄντολογικῆς αὐτῆς διαλεκτικῆς καὶ τὴν ἱστορικὴ καὶ τὴ φυσικὴ πραγματικότητα, ὡς θέσεις καὶ δημιουργήματα τοῦ διαλεκτικοῦ πνεύματος, τοῦ πνεύματος ποὺ ὄντολογικὰ κινεῖται σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν τριαδικὴν διαλεκτικὴν. Τὸ πνεῦμα ὅμως ποὺ ἐννοεῖ ὁ Ἐγελος εἶναι τὸ ἓνα καὶ θεϊκὸ πνεῦμα τοῦ παντός, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν αὐτενέργειά του κινεῖται διαλεκτικὰ καὶ μέσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Τὸ συγκεκριμένον πνεῦμα, ἡ προσωπικότητα, ἤμπορεῖ μὲ τὴν ἀνακάλυψη μέσα του τῆς διαλεκτικῆς νὰ ἀνακατασκευάσῃ ὅλη τὴν κίνηση τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, κ' ἔτσι νὰ ἰδῇ καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του

ὡς ἓνα σημεῖο ζωντανὸ αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς πορείας. (Βλέπε Ἐγέλου, Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, 1837).

Μὲ τὸν Comte ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ μὲ τὸν Ἐγέλο ἀπὸ τὸ ἄλλο ἔχομε δύο ἀντίθετα συστήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἀπ' ἀρχῆς καὶ τὰ δύο συστήματα ἔρχονται νὰ θεμελιώσουν τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, νὰ ἐρμηνεύσουν τί καὶ πῶς γίνεται μέσα στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ εἶναι γεγονός, ὅτι καὶ τὰ δύο συστήματα ἐπέδρασαν βαθύτατα ἐπάνω στὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας, ἐγονιμοποίησαν τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπίδραση μάλιστα τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Comte ἐπάνω στὰ πνεύματα εἶναι περισσότερο φανερὴ. Ἄλλο εἶναι τὸ ζήτημα, ποῖο σύστημα εἶδε καλύτερα τὰ πράγματα καὶ ὠφέλησε περισσότερο τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Παρ' ὅλο τὸ δογματισμὸ τῆς, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ἐγέλου ἔφερε γονιμώτερους καρπούς, γιατί μ' αὐτὴν ἀνατράφηκαν οἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτὴν προῆλθε ἡ μαρξικὴ θεωρία τῆς ἱστορίας. Ἡ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη καὶ τὰ κοινωνικὰ κινήματα ποὺ γέννησε ἡ τεχνικὴ εὐνόησαν ὅμως τὴν ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Comte.

Ἡ μεθοδικὴ ἀσφάλεια μὲ τὴν ὁποῖαν δουλεύει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐξετόπισε, τουλάχιστον στὴ Γαλλία, ἀλλὰ ἀργότερα καὶ σ' ἄλλες χῶρες, κάθε ἄλλη μέθοδο τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἱστορία ἔγινε ἔτσι εἶδωλο τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Μόνον ἡ φυσικὴ νομοτέλεια ἐγίνονταν παραδεκτὴ μέσα στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι. Ὅσο μάλιστα μεγάλωναν τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὰ προβλήματα ποὺ γεννοῦσε ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ κεφαλαιοκρατία, τόσο καὶ δογματικώτερη κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἐγίνονταν ἡ ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Καθὼς ἡ ζωὴ γίνεται μᾶζα ἐξ αἰτίας τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς κεφαλαιοκρατίας, μεγαλώνει ὀλοένα καὶ περισσότερο ἡ ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ καὶ ὅλη ἡ ἱστορικὴ πραγματικὴ ὡς ἱστορία τῶν κινήματων τῆς μᾶζας. Ἡ μᾶζα καὶ τὰ κινήματά της, αὐτὰ εἶναι ποὺ προσδιορίζουν τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα.

Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἔλαβαν ἰδιότυπη διατύπωση ἀπὸ τὸν ἄγγλο ἱστορικὸ τοῦ πολιτισμοῦ Buckle (1821 - 1862) καὶ ἀπὸ

τὸν Ἰουδαῖο τῆς Γερμανίας Κάρλο Μάρξ (1818 - 1883). Ὁ δεύτερος εἶναι ἡ πνευματικὴ κεφαλὴ τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ. Ἄν καὶ ὁ μαρξισμὸς ἔγινε κόμμα, δηλαδὴ μονοκόμματο εἶδος ζωῆς, καὶ ἡ περαιτέρω του ἀνάπτυξη ἔλαβε ὀλωσδιόλου μονό- πλευρῆ μορφή, στὴν πράξιν μάλιστα ἔγινε καὶ ἔγκλημα, ὅμως ἡ ἀρχικὴ θεωρία τοῦ Μάρξ ἔχει σημαντικὰ στοιχεῖα ἀλήθειας μέσα της. Ὁ Μάρξ διατήρησε κάπως τὴ διαλεκτικὴν τοῦ Ἑγέλου, ἔστω καὶ ἀναποδογυρισμένη ὡς πρὸς τὴ φιλοσοφικὴ τῆς βάση. Τὸ πνευματικὸ νόημα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ἑγέλου τὸ διέστρεψε καὶ τὸ διέφθειρε ὁ Μάρξ. Διατήρησε ὅμως τὴ βασικὴ ἀντίθεση τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὴ μηχανικὴ καὶ ἀπλῶς ψυχολογικὴ αἰτιότητα. Ἐπίσης διατήρησε κάπως τὴν κατασκευαστικὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐκαμψίαν τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὴν κίνησιν τῶν πραγμάτων τῆς ἱστορίας. Κατανόησιν ὅμως τῆς διαλεκτικῆς εἶχαν μόνον οἱ Μάρξ καὶ Ἑγκελς.

Οἱ ἐπίγονοι αὐτῶν τῶν δύο ἦταν τόσον μακριὰ ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν, ὥστε δὲν τὴν καταλάβαιναν πιά. Οἱ ἐπίγονοι δικαιολογοῦν τὴν διαλεκτικὴν ἀπὸ τὶς περιστάσεις καὶ τὴν ἀντικατάστησαν μὲ τὴν θεωρίαν τῆς μηχανικῆς, τυφλῆς αἰτιότητας. Ἐπειτα, ἀφοῦ δηλαδὴ ἔκαμαν τὴν διαλεκτικὴν αἰτιότητα, ἔβαλαν δίπλα της καὶ μία καντιανὴ ἀντίληψιν περὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τῆς ἱστορίας. Τότε ἄρχισαν νὰ συζητοῦν γιὰ τὴν αἰτιότητα καὶ τὴν τελεολογίαν, γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὶς ἀνύπαρκτες σχέσεις τοῦ Μάρξ μὲ τὸν Κάντ καὶ τὸ Φίχτε. Ὅλα ὅμως αὐτὰ ἐθρουμάτισαν τὸ πραγματικὸ νόημα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Μάρξ. Ὅλη ἡ σύγχρονη μαρξικὴ φιλοσοφία ἔχασε τὸ νόημα τῆς διαλεκτικῆς, ἔγινε στενὰ ἐπιστημονικοφανής.

Μόνον ὅταν κατορθώσῃ κανεὶς νὰ καταλάβῃ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Μάρξ ἀνεξάρτητα κάπως ἀπὸ τὸ σοσιαλισμὸν, ὀλωσδήποτε ὅμως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν κομμουνισμὸν καὶ τὴν σκοπιμότητά του, τότε θὰ διακρίνῃ τὰ γόνιμά της στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἄγονα. Ἐπίσης τότε θὰ καταλάβῃ κανεὶς, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ εἶναι κάτι ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν ἢ τὴν κοινωνιολογίαν τοῦ Comte. Ἀπὸ τὴν κατάπτωσιν τῆς σχολῆς τοῦ Ἑγέλου γεννήθηκα ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μάρξ. Προῖον παρακμῆς εἶναι ὁ μαρξισμὸς. Δὲν εἶναι πρωταρχικὴ.

πρωτότυπη σύλληψη, ὅπως εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ἑγέλου. Τὸ μῖσος πρὸς τὸ φεουδαρχικὸ καὶ ἀστικὸ σύστημα, ὅσο καὶ ἡ ἐπιδεικτικὴ συμπόνια πρὸς τοὺς ἀπόκληρους καὶ τὰ θύματα τῆς σύγχρονης τεχνικῆς καὶ τῆς κεφαλαιοκρατίας ἐνώνονται μέσα στὴ διαλεκτικὴ τοῦ Μάρξ, ἡ ὁποία γίνεται ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα ὄπλα γιὰ νὰ πολεμηθῇ τὸ κακὸ τῆς κοινωνίας. Μία ἰδιότυπη κοινωνιολογία καὶ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, καθὼς καὶ μία καινούργια ἀντίληψη, ἔστω διεστραμμένη, γιὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέση ὄλων τῶν μορφωμάτων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἰδέα ν' ἀρνηθῇ τὸν Ἑγέλο ἦταν γιὰ τὸ Μάρξ τὸ κύριο καὶ προσδιοριστικὸ στοιχεῖο τοῦ νοῦ του. Ὁ Μάρξ εἶχε εἰσέλθει στὸν κύκλο τῶν Νεο-εγελιανῶν τοῦ Βερολίνου, ὅταν ἐπῆγε ἐκεῖ ἀπὸ τὸ Ρῆνο, καὶ ἦταν φιλελεύθερος τὸ φρόνημα καὶ μ' αὐτὸ ἀντιπροσωπικός. Ἡ δευτέρῃ του σκέψη ἦταν πῶς νὰ γονιμοποιήσῃ τὴ διαλεκτικὴ ὄχι τόσο γιὰ τὸ παρελθὸν ὅσο γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας. Ἡ συντελεσμένη ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας εἶναι πράγμα δεύτερο, τὸ κύριο εἶναι πῶς θὰ ρυθμισθῇ καὶ θὰ διαμορφωθῇ ἡ μέλλουσα πορεία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ὁ ἰουδαϊκὸς μεσσιανισμὸς εὐρίσκει ἐδῶ τώρα τὴ διέξοδό του. Ἡ νοσταλγία τοῦ σημίτη, εἴτε κάτοικος τῆς ἀραβικῆς ἐρήμου εἴτε πλανόδιος κοσμοπολίτης εἶναι, ἡ νοσταλγία πρὸς κάτι γενικὸ καὶ κοσμοπολιτικὸ, ὑπάρχει μέσα στὸ μαρξισμό. Ὡς πρὸς αὐτὸ μάλιστα τὸ σημεῖο, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὴ διαμόρφωση τῆς πορείας τοῦ κόσμου, ὁ Μάρξ γίνονταν ὀλοένα καὶ ριζικώτερος.

Ὁ Μάρξ ἠθέλησε νὰ προχωρήσῃ πέραν ἀπὸ τὸν Ἑγέλο σὲ ἄλλους σκοποὺς πρακτικούς, μεταρρυθμιστικούς. Μὲ τὴ διαλεκτικὴ ἠθέλε νὰ προχωρήσῃ σὲ ἐπαναστατικὴν μεταμόρφωση τῶν πραγμάτων μέσα ἀπὸ τὴν πραγματικὴν κίνηση τῆς ζωῆς. Πολὺ ἐπίσης εἶχε ἐπιδράσει ἐπάνω στὸ Μάρξ ἡ ρεαλιστικὴ ἱστορία τῶν Γάλλων, ὑποκινήμενη ἀπὸ τὸ St. Simon, ἡ ὁποία τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνες τῶν ἰδεῶν τοὺς ἀνήγαγε σὲ ἀντιθέσεις τάξεων. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ μετασχημάτισε μέσα του τὸν ἐγελιανισμό του γιὰ πάντα πρὸς τὴν ἀντιπνευματικὴν κατεύθυνση, καὶ ἔτσι ἡ ἀναποδογυρισμένη διαλεκτικὴ τοῦ Ἑγέλου ἔλαβε τὸ ἄτυχο ὄνομα «ὑλισμὸς τῆς ἱστορίας». Τὴ θέση τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ἑγέλου τὴν παίρνει τώρα τὸ ἀπομεινάρι της, ἡ «ρεαλιστικὴ» διαλεκτικὴ, ἡ λογικὰ ἀνακατασκευαζόμενη καὶ μέσα στὴ συνείδηση

ἀποτυπούμενη αὐτοκίνηση τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητας, ἡ ὁποία κινεῖται μέσῳ ἀνταγωνισμῶν καὶ συνθέσεων. Αὐτὴ ἡ αὐτοκίνηση τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητας εἶναι δυνατόν, λέγει ἡ μαρξικὴ θεωρία, νὰ ἀνακατασκευασθῇ πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸ παντὸς ὅμως εἶναι δυνατόν καὶ ἐπιβάλλεται νὰ προκατασκευασθῇ μ' αὐτὴν τὸ μέλλον.

Ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ πνεῦμα, οὔτε ὁ νόμος τῆς εἶναι πρωταρχικὰ λογικός, ἀντίθετα αὐτὴ εἶναι ὄντολογικὴ αὐτοκίνηση καὶ μὲ τὴ διαδρομὴ τῆς ἐδημιούργησε καὶ τὸ πνεῦμα, καὶ ὕστερα τοῦ ἐντυπώθηκε ὡς εἰκόνα τῆς πραγματικῆς διαδικασίας. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ του, πολιτικά, ἠθικά, καλλιτεχνικά καὶ θρησκευτικὰ δημιουργήματα, εἶναι ἀποτελέσματα τῶν συγκεκριμένων οἰκονομικῶν βιωμάτων τῆς ζωῆς. Τοῦτο εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀντιπνευματικότητας ποὺ ἐνυπάρχει ἀπ' ἀρχῆς μέσα στὸ μαρξισμό. Ἀλλὰ δίχως ἓνα ὑπόλοιπο, ἔστω, δογματικῆς πνευματικότητας ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνῃ. Γιὰ τοῦτο ὑποβάλλεται στὰ γυμνὰ γεγονότα ὡς αὐτονόητος ὁ διαλεκτικὸς νόμος τοῦ γίνεσθαι, δηλαδή τὸ κατὰ πῶς γίνονται καὶ συνδέονται συναμεταξύ των. Ἡ ὑπερατομικὴ σχέση τῶν γεγονότων καὶ ἡ γενικὴ ἀναγκαιότητα μένουν ὡς θεωρητικὸ ὑπόλοιπο ἀπὸ τὴν παλιὰ διαλεκτικὴ τοῦ Ἑγέλου. Αὐτὴ ἡ ζύμη ἐδημιούργησε τὴν ἀπόλυτα μυστικὴ, τὴ θρησκευτικὴ σχεδὸν δογματικότητα τοῦ μαρξισμοῦ. Αὐτὴ ἡ μυστικὴ ποὺ ἀπομένει ἐδῶ ἔγινε τὸ ὑποκατάστατο τῆς θρησκείας γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ καὶ τὸν κομμουνισμό. Αὐτὴ τὴ μυστικὴ τῆς αὐτονόητης κίνησης πρὸς τὰ ἔμπροσ τὴν συνδέει ὁ Μάρξ μὲ μία καθολικὴ ἐπανάσταση πρὸς ὄφελος ὅλων ὅσοι ὑποφέρουν μὲ τὴ σύγχρονη μορφή οἰκονομίας. Ἡ θεωρία λοιπὸν τῆς γνώσης, ὅπως τὴν εὐρίσκομε ἐδῶ στὸ Μάρξ, ἀνάλογα ἐντελῶς μὲ τὴ θεωρία τοῦ Feuerbach, εἶναι ἔξαιρετικὰ ἀπλοϊκὴ. Ἡ γνώση εἶναι ἐντύπωση τῆς πραγματικότητας μέσα μας. Γυρίζει πάλιν ἐδῶ ἡ ἀνασκευασμένη θεωρία ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἄγραφη πινακίδα.

Ἡ γενικὴ τάση τοῦ Μάρξ ἦταν νὰ καταστρέψῃ, ὅσο γίνεται πιὸ ριζικὰ, τὸ πνεῦμα καὶ τὴ μυστικὴ τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας. Καὶ τοῦτο, γιατί ἤθελε νὰ φθάσῃ στὴ γυμνότητα τῶν πραγμάτων. Γιὰ τοῦτο διάλεξε καὶ τὸν ὄρον «ὕλισμός». Ὁ ὕλισμός αὐτὸς θέλει τὴν καταστροφή καὶ τὴν ἄλλης ιδέας, ἐννοίας ἢ μυ-

στικῆς καὶ διδάσκει τὴν παραγωγή ὄλων τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ γεγονότα. Ἐχομε ἐδῶ μία ἱστορικὴ θεωρία ὀλωσδιόλου ἀντιπνευματικῆ. Ἡ διαλεκτικὴ γίνεται τώρα μόνον οἰκονομικὴ. Φιλοσοφικά, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μάρξ εἶναι μία φοβερὴ καταστροφή τοῦ ἀληθινοῦ νοήματος τῆς διαλεκτικῆς, ὅπως τὴν ἀνάπτυξεν ὁ Ἑγελος. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μάρξ ἔχει πολλὰς μονομέρειες, στενοκεφαλίες, προπαγανδιστικὰς τάσεις καὶ ἐκβιασμούς. Τέλος, τὸ βάθος τῆς εἶναι ὀλότελα σκοτεινόν, βουβόν, καὶ γίνεται τοῦτο ἐξ αἰτίας πού δὲν ἔχει ἰδέες καὶ ἐπιμένει ἀπ' ἀρχῆς νὰ εἶναι ἄθεη καὶ ἀπνευματιστὴ. Ἡ εἰκόνα τῆς ἱστορίας πού δίνει εἶναι κρᾶμα οἰκονομικοῦ ρεαλισμοῦ, μοιρολατρίας καὶ ἐπαναστατικῆς ψυχολογίας.

Τέσσερα εἶναι τὰ βασικὰ σημεία, ὅπου ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μάρξ παρεκκλίνει ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς, τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Ἑγέλου: α) Ἡ διαλεκτικὴ συνδυάζεται ἀπὸ τὸν Μάρξ μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ φυσικὸ δίκαιο, ὅπως ἔρχεται ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση. β) Ἡ διαλεκτικὴ ἀποβάλλει τὸ πνεῦμα καὶ γίνεται ἀπνευματιστὴ, βουβὴ αὐτοκίνηση τῆς ζωῆς, μηχανισμὸς ἀνίλεος, πού εἰκονίζεται πάθητικὰ μέσα στὴν ἄγραφη πλάκα, πού λέγεται συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. γ) Ἡ διαλεκτικὴ γίνεται οἰκονομικὴ καὶ δ) οἱ διαλεκτικὲς ἀντιθέσεις, οἱ ὁποῖες στὸν Ἑγέλο ἦταν καθαρὰ λογικῆς μορφῆς, μεταμορφώνονται τώρα ἀπὸ τὸν Μάρξ καὶ γίνονται ἀντιθέσεις συμφερόντων καὶ κοινωνικῶν τάξεων. Δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ κατάλληλη θέση γιὰ νὰ προχωρήσωμε στὴν κριτικὴ τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ. Τοῦτο μόνον ἐπισημαίνομε ἐδῶ, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μάρξ εἶναι ἀντιστροφή τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ἑγέλου, ὅτι εἶναι ἀντιπνευματικὴ καὶ κατὰ βάθος ἀντιηθικὴ, ὅσο κι' ἂν διαλαλεῖται ὡς ἠθικὴ, εἶναι καθαρὰ οἰκονομικὴ, εἶναι «προφητικὴ», καὶ συνεπῶς ἔχει τὴν ἐμπάθεια, πού εἶναι παρακόλουθη μὲ κάθε «προφητεία». Τέλος εἶναι ἀντιθρησκευτικὴ, ἀλλὰ καταλήγει ἡ ἴδια νὰ γίνεται θρησκεία, ἔστω καὶ ὡς ὑποκατάστατο τῆς θρησκείας. Ἐπίσης ἀπογυμνώνει τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα ἀπὸ ὅλη τῆς τὴν ἐσωτερικὴ ἀξιολογία, καὶ ἀπογυμνώνει τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Πραγματικὰ μαραίνει τὴν ὁμορφιά, καὶ τὴ δραματικότητα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τὴν μετα-